

TARJIMADA NUTQNI QISQARTIRISH VA CHO'ZISH

Abdurahmonov Yo'ldosh

o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Tarjimon o'zi tarjima qilayotgan tilni mukammal bilishi va tarjima qilayotgan til tuzilishini ham birdek mukammal bilishi kerak. Bu vaqtda tarjimon chet tilida ekvivalentlikni olish uchun ikkala tilda ham keng bilimga ega bo'lishi kerak, chunki ikkala tilni cho'zish va qisqartirish tamoyillarini bilishning yetishmasligi mantiqsiz va ma'nosiz tarjimaga olib keladi. Tarjimon so'zma-so'z tarjima qilish tendensiyasidan qochishi kerak, chunki bunday tarjima qilish asl ma'noni buzish, ifoda go'zalligini buzadi. Bu nuqta juda muhim va ba'zi o'quvchilar tarjimada boshqa ma'no yoki tushunchani ifodalashi mumkin. Tarjimon nutq turlaridan umumiy foydalanishda foydalanishi kerak. Tarjimon tarjima qilinadigan so'zlarni yodda tutishi va tushunarli so'zlardan foydalanishi kerak. Xuddi shunday elektron tarjima tizimlarida ham ma'lum foydalanuvchi uchun tarjimani soddalashtirish imkoniyati bo'lishi kerak. Bularning barchasi tarjima muammosini yuqori darajasidagi vazifaga aylantiradi. Badiiy adabiyotlarni tarjima qilishda tarjimaning adekvatligi ayniqsa diqqat bilan e'tiborga olinishi kerak va kelajakda buning uchun ko'proq intellektual elektron tarjimonlardan foydalanish kerak. Xatuna Batumi davlat universitetining tarjima nazariyasi va amaliyoti kafedrasida o'qituvchisi Beridzening ta'kidlashicha, badiiy tarjimada adekvatlikka erishishga to'sqinlik qiluvchi ham lingvistik, ham ekstralingvistik jihatlar mavjud. Matnning semantik ma'lumotlari matnning ekspressiv-emotsional ma'lumotlaridan tubdan farq qiladi, ammo ular bitta umumiy xususiyatga ega: ikkalasi ham ekstralingvistik ma'lumotlarni ko'rsatishi mumkin. Ekstralingvistik ma'lumotlar ko'pincha tarjimon tomonidan qoqilib ketadigan toshga aylanadi, chunki u badiiy adabiyot tarjimoni uchun lingvoetnik to'siqdir; Ekstralingvistik axborot vositalarini noto'g'ri tushunish yoki noto'g'ri talqin qilish quyidagilar bo'lishi mumkin:

Sinxron tarjimaga tadqiqotchilarning qiziqishi taxminan XX asrning 60-yillarida kuchaydi. Sinxron tarjima qilish bo'yicha tadqiqotlar psixolingvistik tadqiqotlar bilan parallel ravishda olib borildi, chunki sinxron tarjima tilshunoslar bilan bir qatorda psixolingvistiklarning ham e'tiborini tortdi. Sinxron tarjima bilan birga keladigan Qisqartirish usuliga alohida e'tibor qaratildi. Bu sohani tadqiq qilgan olimlar ko'p. Ulardan G.V. Chernov, I.A. Zimnyaya, A.F. Shiryayev, A.D. Schweizer V.A. Artemov, I.V. Gurinning ishlari diqqatga sazovor. Ilyuxin sinxron tarjima qilish strategiyasi tushunchasini "tarjima vazifasini bajarish vositasi" deb ta'riflab, uni ikkiga bo'lgan: vaqt omili bilan bog'liq sinxron tarjima strategiyalari va doimiy omillar bilan shartlangan sinxron tarjima strategiyalari. U bizning tadqiqot ob'ektimiz bo'lgan nutqni qisqartirish strategiyasini doimiy omillar bilan shartlangan sinxron talqin qilish strategiyalari guruhiga kiritdi.

Chet tilini o'zlashtirgan har qanday shaxs sinxron tarjimani muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni egallashi mumkinligini aytish qiyin. Tarjimonning vazifasi nafaqat manba matnining aniq ma'nosini, balki uni to'liq etkazishni ham o'z ichiga oladi. Biroq, sinxron tarjima shartlari tarjimonga yozma tarjimadagidek manba matnni to'liq etkazish erkinligini bermaydi. Masalan, so'zlovchi

nutqi tez bo'lgan hollarda tarjimon aniq ravishda manba matn hajmini qisqartirishga majbur bo'ladi. A.F. Shiryayevning aytishicha, matnni qisqartirish jarayoniga bir qancha omillar sabab bo'ladi. Birinchidan, bir tildan boshqa tilga tarjima qilishda matn hajmi kattalashadi. Misol uchun, yozma tarjima ingliz tilidan ingliz tiliga barcha mumkin bo'lgan tahrirlar bilan amalga oshirilganda bo'g'inlar soni bir yarim baravar ko'payadi, ammo og'zaki talqinda tahrir qilish mumkin bo'lmaganda yozma tarjimada bo'g'inlar soni ko'payadi. ikki marta ko'p. Demak, so'zlovchi nutqining tezligi yuqori yoki o'rta bo'lsa, matn hajmini qisqartirmasdan turib, tarjimani uddalash mumkin emas.

Ikkinchidan, tarjimon bizning matnimizni muvaffaqiyatli bajarishi uchun tarjima paytida juda qisqa pauzalar qilishi kerak. Aks holda tarjimon juda muhim ma'lumotni o'tkazib yuborishi mumkin. Shunday qilib, tarjima paytida qisqa pauza qilmasdan, tarjimon manba matnning muhim qismini o'tkazib yuborish xavfini tug'diradi. Uchinchidan, so'zlovchi nutqining tezligi yuqori bo'lgan hollarda tarjimon tarjima tilidan manba tilga o'tish jarayonida lingvistik mexanizmlarni to'g'ri bajarmasdan xatolarga yo'l qo'yishi mumkin. Shuning uchun ham sinxron tarjimani amalga oshirish shartlari, ayniqsa so'zlovchilarning tezligi yuqori yoki o'rtacha bo'lsa, tarjimonni manba matn hajmini kamaytirish uchun xabarga lingvistik transformatsiyadan foydalanishga majbur qiladi.

Tarjimon matnni qisqartirishni muvaffaqiyatli va samarali bajarish uchun qisqartirish mexanizmidan foydalanadi. Tarjimon berilgan kommunikativ vazifani buzmasdan bo'g'inlar sonini qisqartirsa bu qisqartirish usuli deb ataladi. Qisqartirish – bu hozirgi kommunikativ vazifalar uchun zarur bo'lgan ma'lumotni saqlash va qolgan qismini chetga surib qo'yish bu qisqartirish jarayonidir. Axborotni qisqartirish har qanday sinxron talqin qilish jarayonida tabiiy ravishda mavjud. Buning asosi, birinchi navbatda, tillarning tizimining o'ziga xos xususiyatlari va sinxron tarjimaning tarjima sohasi sifatidagi xususiyatlari. Bu shuni anglatadiki, siqilish bayonotni etkazishning lingvistik va psixolingvistik tamoyillaridan kelib chiqadigan hodisadir. Kommunikativ ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotlar saqlanib qolgan holda, dekodlash va qayta kodlash jarayonlarida semantik ahamiyatga ega bo'lmagan ma'lumotlarning tushib qolishi tabiiy ekanligini ta'kidlaydi. Bir tilli muhitda ma'lumotni uzatishdan ko'ra 60% gacha qisqartirish tabiiydir. Qisqartirish strategiyasi takrorlangan va g'alati ma'lumotlar manba matnida topilganda sodir bo'lishi mumkin. ADSchweizer ma'lumotlariga ko'ra, bayonotda ortiqcha ma'lumotni qoldirib ketish orqali ma'lumotni Qisqartirish mumkin. Uning so'zlariga ko'ra, bu erda eslatib o'tilgan ortiqcha ma'lumotlar vaziyat va muloqot kontekstida maqtovg'a sazovor elementlardir.

Ma'lumki, tillar tuzilishidagi farq tarjima jarayonida tarjimonga qo'shimcha qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Sinxron tarjimonlar tomonidan eng ko'p qo'llaniladigan o'nta tildan (ingliz, nemis, arab, rus, xitoy, fransuz, italyan, yapon, portugal, ispan) uchta tilda sintaktik tizim mavjud bo'lib, unda fe'l o'rni gap oxirida joylashgan. Arab tiliga kelsak, uning fe'li aksincha, asosan gap boshida bo'ladi. Bu fakt qozoq tiliga tarjima qilishda qiyinchiliklar tug'diradi, chunki qozoq tilida fe'l gap oxirida keladi. Demak, tarjima transformatsiyasining negizida tillarning leksik, sintaktik tizimidagi tabiiy xususiyatlar yotadi. Barxudarov tarjima jarayonini "bir tildagi matnni boshqa tilga o'zgartirish yoki isloh qilish" deb ta'riflagan. Ushbu nuqtai nazarga ko'ra, Qisqartirish mexanizmini bir tildagi matnni bo'g'inlar sonini qisqartirish

yoki boshqa tilga aylantirish sifatida ham aniqlash mumkin. Bu leksik-semantik va grammatik o'zgartirishning keng ko'lamli usullari va yondashuvlaridan foydalanish Qisqartirishni yanada samarali bajarish imkonini beradi.

Xulosa qilib shuni aytmoqchimizki, sinxron tarjima alohida vaziyatda amalga oshiriladigan tarjima turidir. Uning o'ziga xos xususiyatlari manba til va tarjima tilida so'z yasalishi shartlariga mos kelmasligi, vaqt tanqisligi, psixologik bosimni qamrab olishi mumkin. Sinxron tarjimaning eng maqbul davomiyligi 20-30 minut. Bu vaqtdan keyin tarjimonning kognitiv faolligi sekinlashadi va u charchaydi. Siqilish hajmi haqida gapirar ekan, G.V. Chernov siqilgan sinxron tarjima va siqilmagan yozma tarjimani solishtirish orqali 30-37% ni Qisqartirish mumkinligi haqidagi fikri bilan o'rtoqlashdi. XULOSALAR Biroq, biz siqilish masalasida ma'ruzachi nutqining tezligiga moslashish tamoyilini ma'qullaymiz, chunki agar ma'ruzachining nutq tezligi past bo'lsa-da, lekin xabar juda ko'p siqilgan bo'lsa, tarjimonning ishlashida keraksiz pauzalar paydo bo'lishi mumkin.

Tabiiy tilning turli xil yaqinlashuvlar bilan mazmunli kichik to'plamlarini yaratishning dolzarb muammosi mavjud. Ushbu muammoni hal qilish ekspert tizimlari, elektron ta'lim tizimlari, avtomatik uzatish tizimlari, foydalanuvchilar bilan muloqotni qo'llab-quvvatlash dasturlarini qurish, tabiiy til interfeysini yaratish kabi vazifalarni sezilarli darajada osonlashtiradi. Ushbu muammoni hal qilish asosan dasturiy ta'minot tizimlari tomonidan Turing testidan o'tish muammosi bilan belgilanadi, shaxsni aniqlash va shaxs bilan dialogni va dasturiy ta'minot tizimi bilan dialogni ajrata olmaslik. Yangilik generativ grammatika qoidalari yoki relyatsion qoliplar kichik to'plamlari tasnifini taklif qilish bo'yicha taklif qilingan so'zlar va tabiiy til tushunchalarining vektorlashtirilgan semantik tasnifiga asoslangan tabiiy tilning ko'p o'lchovli modeliga asoslangan. Asosiy g'oya u yoki bu generativ grammatik qoidalar to'plami yoki relyatsion qolipning kichik to'plamiga ko'ra hosil qilish jarayoni bilan bog'langan grammatik va leksik bo'shliqlar ketma-ketligini ko'rishdan iborat. Ushbu g'oyani avtomatik o'quv vazifalarini yaratish algoritmlarini yaratish vazifasini hal qilishda qo'llash mumkin. D.V. Licharginning "Semantik tuzilmalarni yaratish usullari va vositalari – bu dasturiy ta'minot tizimlarining tabiiy til interfeysi" va "Ingliz tilining lug'at va grammatikasi bo'yicha ma'lumotlarning ko'p o'lchovli ko'rinishi" asarida mazmunli tabiiy tilning quyidagi modeli. avlod taklif etiladi

Ushbu yondashuv turli xil lingvistik vositalarni yaratishda qo'llanilishi kerak, masalan, umumlashtirish tizimlari, elektron tarjima tizimlari, ekspert tizimlari, tabiiy matnlar ma'lumotlarini olish tizimlari va boshqalar. Keling, murakkab adabiy matnni tarjima qilishning ba'zi tamoyillarini badiiy nuqtai nazardan ko'rib chiqaylik – semantik shovqin kompyuter talqini. Tarjima nazariyasi tillar qanday ishlashini tushunishning mustahkam poydevoriga asoslangan holda, tarjima nazariyasi turli tillar ma'noni turli shakllarda kodlashini tan oladi, shu bilan birga tarjimonlarga har bir tilning eng mos shakllaridan foydalangan holda ma'noni saqlashning tegishli usullarini topishga yordam beradi. Tarjima nazariyasi majoziy tilni tarjima qilish tamoyillari, leksik nomuvofiqliklar bilan shug'ullanish, ritorik savollar, uyg'unlik belgilarini kiritish va yaxshi tarjima qilish uchun muhim bo'lgan boshqa ko'plab mavzularni o'z ichiga oladi, ular leksik, grammatik, morfologik, fonetik toifalar sifatida ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan ko'p o'lchovli ma'lumotlar taqdimoti. siqilish daraxtini yaratishning ko'p darajali vositasi sifatida

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Alimova K.T. “Гид-таржимон нутқида риториканинг аҳамияти” // With proceedings of the II international scientific and practical conference «education and science of today: intersectoral issues and development of sciences» october 29, 2021 Cambridge, UKDOI 10.36074/logos-29.10.2021.v2.11. – PP. 39–42.

2. Ахмедова Н., Г.И. Эграшева // Corpus-based translation studies. Ўзбек миллий ва таълимий корпусларини яратишнинг назарий ҳамда амалий масалалари мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция материаллари – Тошкент. 2021 7 май. – Б. 24–26.

3. Рахмонов А.Б. Формирование исследовательских умений будущих педагогов в научно-проектной деятельности // Современное образование (Узбекистан). – 2020. – №. 12 (97). – С. 11–18.